

NAAM: HELEEN KNOTTNERUS

STUDENTNUMMER: 3468356

VAK: ONDERZOEKSWERK GROEP II KASTELEN EN PALEIZEN

DOCENT: PROF. K. OTTENHEYM

DATUM: 29 JUNI 2012 (DEFINITIEVE VERSIE)

Inhoudsopgave

Inleiding	p. 1
1. Een korte geschiedenis van landhuizen en bedienden in de achttiende eeuw	pp. 1-2
2. Landhuizen in de negentiende eeuw	p. 2-3
3. Analyse van plattegronden van negentiende-eeuwse landhuizen	pp. 3-5
4. Het begrip bediende	p. 5-6
5. Het huishouden en bedienden in de negentiende eeuw	pp. 6-11
Conclusie	p. 11
Bibliografie	p. 12
Lijst met afbeeldingen	p. 13
Afbeelding 1	p. 14
Afbeelding 2	p. 15
Afbeelding 3	p. 16
Afbeelding 4	p. 17
Afbeelding 5	p. 18
Figuur 1	p. 19
Figuur 2	p. 20
Figuur 3	p. 21
Figuur 4	p. 22
Figuur 5	p. 23
Schema 1	p. 24

Inleiding

Dit onderzoek is gericht op de behuizing van bediendes in Engelse landhuizen tijdens de Victoriaanse tijd in vergelijking tot de periode ervoor. Na enig vooronderzoek naar de behuizing en het sociale leven van bediendes door de eeuwen heen, bleek dat er over zowel de behuizing als het sociale leven wel wat geschreven is maar dat dit materiaal meestal alleen of de behuizing of het sociale leven behandelt. Wat mij verder opviel is dat de meeste overzichtswerken zich meestal richt op de periode tot 1800. De negentiende eeuw wordt in de literatuur vaak apart besproken. Een uitzondering hierop is het boek van Mark Girouard, *Life in the English Country House* (1978). In dit boek wordt aan de hand van de architectuur het sociale leven in een Engels landhuis beschreven.

Uit de geraadpleegde literatuur bleek dat de verblijfplaats van de bediendes in architectuur in de Victoriaanse tijd anders is dan die in de periodes daarvoor. Ik wil graag uitzoeken wat de verandering in de architectuur betekende voor het leven van de bediendes in de landhuizen.

Voor dit onderzoek waren de belangrijkste bronnen plattegronden van de landhuizen en dagboeken en verslagen van mensen die in die tijd woonden in een landhuis. De eerste publicatie over dit onderwerp was *The behaviour of Servants* (1725) geschreven door Daniel Defoe. Een aantal belangrijke publicaties voor dit onderzoek waren: *Country house life: family and servants, 1815-1914* door Jessica Gerard (1994), *Behind the scenes: domestic arrangements in historic houses* door Christina Hardyment, *The Rise and Fall of the Victorian Servant* door Pamela Horn en *Life in the English Country House* door Mark Girouard (1978). Deze boeken waren in dit onderzoek belangrijk wegens de beschrijvingen van het sociale leven en de taken van bedienden. *The Victorian Country House* door Marc Girourd (1970) was belangrijk wegens de gedetailleerde beschrijvingen van Victoriaanse landhuizen en de duidelijke plattegronden.

In vijf hoofdstukken wordt het leven van bedienden en de architectuur in de negentiende eeuw besproken. Ook wordt er een korte geschiedenis van landhuizen en bediendes in de achttiende eeuw gegeven. Als laatste wordt er een conclusie gegeven waarin er een antwoord wordt gegeven op de volgende hoofdvraag:

Hoe was de behuizing en het sociale leven van het bedienend personeel in een Victoriaans landhuis en wat was het verschil met de situatie in de achttiende eeuw?

Ik hoop met deze hoofdvraag uit te vinden welke invloed de behuizing had op de manier waarop bedienden werden behandeld, de hiërarchie onderling, de integratie binnen de familie die woonde in een landhuis en de integratie van de bedienden binnen het leven op een landhuis.

1. Een korte geschiedenis van landhuizen en bedienden in de achttiende eeuw

In de achttiende eeuw waren de meeste landhuizen uitgerust met een achtertrap en een personeelsverblijf. De achtertrap is een trap achter in het huis waarover alles wat niet waardig genoeg was voor de hoofdtrap over vervoerd kon worden. De achtertrap kwamen uit in het souterrain. Het souterrain was de plek in het huis waar de vertrekkers van de bedienden waren.¹ Aan de achtertrap grensde meestal een kleine kamer, het zogenoemde bediendenkamer. In deze kamer sliep meestal een bediende, maar ook spullen die op dat moment niet gebruikt werden, werden opgeslagen in deze kamer.

---

¹ Mark Girouard, *Life in the English Country House*, New Haven 1978, p.136.

In Engeland wordt het systeem van de achtertrap voor het eerst toegepast in de eerste helft van de zeventiende eeuw door de architect Roger Pratt (1620-1684). Hij introduceerde de achtertrap in Engeland door het toe te passen in *Coleshill House*, Berkshire (1658-1662) (afbeelding 1). In 1660 schreef Roger Pratt de basisprincipes voor de achtertrap. Volgens hem moet er naast elke slaapkamer een kast en een bediendenkamer zijn, die worden gecreëerd door de ruimte naast de slaapkamer in tweeën te verdelen. Dit is goed te zien op de plattegrond van *Coleshill House*. (afb.1) De drie slaapkamers hebben ieder een kast en een kamer voor de bediende met de achtertrap ernaast. Volgens Pratt moet een huis zo zijn gebouwd dat de gewone bedienden nooit in het openbaar te zien zijn bij het uitvoeren van hun dagelijkse taken.² Een andere bijdrage aan de onzichtbaarheid van bedienden was de invoering van de personeelshal. Waar in de middeleeuwen nog het personeel nog overdag zijn dag doorbracht in de grote hal wordt hij nu geacht om tussen zijn taken door te verblijven in de personeelshal. Deze ruimte bevond zich meestal in het souterrain naast achtertrap. De invoering van de achtertrap en de personeelsruimte had grote invloed op het leven en de status van een bediende. Door de introductie van de achtertrap en de personeelsruimte hadden zowel de bedienden als hun meedelingen meer privacy. In plaats van dat de bediende sliep op de grond of op een opklapbed buiten de slaapkamer van zijn meester, had hij nu een eigen vertrek waar hij kon slapen.³ Overdag verbleef de bediende niet meer in de grote hal, maar bracht hij zijn dagen, als hij geen taken had, door in de personeelshal. In de personeelshal aten niet alleen de bedienden maar ook personeel dat niet de hele dag binnen was. Onder hen waren tuinmannen, portiers, koetsiers en stalknechten. Ook de gasten die normaal dagelijks langs kwamen werden niet langer in de grote hal ontvangen maar in de personeelshal. Door de verplaatsing van de ontvangst van gasten in het voorhuis, werd het voorhuis nu een plek waar alleen de familie en de hoge gasten verbleven. Het personeel had een eigen plek in het huis en diende zo min mogelijk aanwezig te zijn in het voorhuis. Waar de bediende in de middeleeuwen nog beschouwd werd als een familielid, werd hij nu gezien als een noodzakelijk kwaad dat zo min mogelijk door de familie en hoge gasten gezien diende te worden. De veranderingen in het huishouden en de groeiende behoefte aan privacy waren een afspiegeling van veranderingen in de maatschappij. Doordat de macht nu bij de overheid lag, en er een staand leger was verdween de behoefte om onder de bescherming van een grote landheer te staan. De bescherming die een landheer bood aan zijn volgers en personeel was niet meer belangrijk. De scholen die in die tijd werden opgericht boden betere educatie dan dienst bij een landheer. Het was voor de lage adel niet langer aantrekkelijk om in dienst te gaan bij een landheer. Een gevolg hiervan was dat het personeel van de landhuizen nu uit de lagere sociale klassen kwam. Ook kregen de bedienden uit de lagere klassen minder betaald dan hun voorgangers uit de hogere klassen. Een andere omslag in de samenstelling van personeel was dat waar vroeger het grootste deel van het personeel man was, er nu steeds meer vrouwen in dienst kwamen. Deze vrouwen deden hetzelfde werk als wat de mannen eerst deden, maar ze kregen wel aanzienlijk minder betaald. Het beeld zoals hierboven geschetst gold voor de overgrote meerderheid van de Engelse landhuizen, maar er waren ook uitzonderingen. In sommige huishoudens, vooral de kleineren, waren de verhoudingen tussen het personeel en hun meedelingen wat minder formeel.⁴

---

² Roger Pratt, bewerkt door R.T. Gunther, *The Architecture of Sir Roger Pratt*, Oxford 1928, p.64.

³ Girouard, 1978 (zie noot 1), p.138.

⁴ Girouard, 1978 (zie noot 1), p.143.

2. Landhuizen in de negentiende eeuw

Aan het eind van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw kwam er een nieuw type landhuis in trek. Deze landhuizen hadden een veel opener karakter dan de landhuizen die in de periode ervoor gebouwd waren. Het woonhuis kwamen dicht op de begane grond te liggen waardoor de verdiepingen onder het woonhuis dieper in de grond kwam te liggen. Dit was geen ideale situatie omdat er geen licht meer kwam in de vertrekken onder de grond. Dit was een drama voor het personeel omdat zij nu moesten werken in een omgeving met amper licht. Vandaar dat er droge grachten werden gegraven. Maar dit bood ook niet de gewenste oplossing omdat dan, hoewel het woonhuis nu op de begane grond lag, er geen mogelijkheid om direct de tuin in te lopen omdat de droge gracht in de weg lag. Een aparte vleugel voor de bedienden bleek de oplossing.⁵ Maar lang niet alle huizen waren gebouwd volgens het nieuwe systeem met een aparte vleugel. Een voorbeeld van een nieuw huis met een personeelsvleugel is *Luscombe Castle* in Devon. Het kasteel is in 1800-1804 gebouwd door John Nash (afbeelding 2).⁶ Het Victoriaanse landhuis was qua bouw en organisatie een enorme uitdaging. De oorzaken hiervoor waren alle technologische vernieuwingen in de huizen, zoals liften, toiletten, bel systemen, gas, elektra en centrale verwarming. Doordat de kindersterfte daalde in de negentiende eeuw waren gezinnen met 10 of meer kinderen geen uitzondering. Al deze kinderen hadden kindermisjes en schooljuffrouwen die ook in het huis verbleven, naast het gewone personeel. Doordat er door het Verenigd Koninkrijk spoorwegen werden aangelegd waren de landhuizen makkelijk te bereiken en kwamen er vaker gasten over. Het huishouden werd verdeeld in drie groepen: familie, gasten en bedienden. De familie werd vervolgens weer ingedeeld in kinderen en volwassenen. Het was absoluut niet de bedoeling dat kinderen of bedienden ook maar ergens in het woonhuis gezien werden, tenzij dit van te voren was afgesproken. Gasten en de familie verbleven beiden in het woonhuis maar hadden ook aparte vertrekken om zich terug te trekken. Een andere uitdaging voor architecten van landhuizen was de scheiding van de sekses. Dit was niet alleen het geval in de woonhuis maar zeker ook bij de bedienden. Vanwege de scheiding van de sekses waren er in meeste huizen zeker drie of meer trappen. Altijd was er een hoofdtrap in het woonhuis, een achtertrap voor de bedienden en een aparte trap naar de slaapvertrekken van de vrouwelijke bedienden. Doordat de Victoriaanse zo strak verdeeld waren en strikt hiërarchisch was ingedeeld, waren de meeste huizen uit de Victoriaanse tijd moeilijk opnieuw in te delen en konden daarom amper met hun tijd mee groeien.⁷

3. Analyse van plattegronden van negentiende-eeuwse landhuizen

Bear Wood

Bear Wood is in 1865-74 gebouwd door de bekende architect Robert Kerr (1823-1904) (afbeelding 3). Kerr was naast architect ook schrijver. Ook was hij één van de oprichters van de *Architectural Association* en de eerste president van deze associatie.

De begane grond op *Bear Wood* bestond uit twee delen. Het eerste deel is het woonhuis waar de familie woonde. De vertrekken op de begane grond van het woonhuis waren voornamelijk (semi)publieke vertrekken.

---

⁵ Girouard, 1978 (zie noot 1), p. 219.

⁶ Girouard, 1978 (zie noot 1), p. 226.

⁷ Mark Giouard, *The Victorian Country House*, Oxford 1971, p. 19.

Het tweede deel van de begane grond was de zogenaamde personeelsvleugel. Deze personeelsvleugel was verdeeld in diverse departementen. Direct achter het woonhuis bevonden zich de vertrekken van de butler (grijs op figuur 1). De vertrekken die onder het domein van de butler vielen waren: de gang van de butler, die doorliep tot in het woonhuis, de serveerkamer, de bijkeuken van de butler, de *plate safe*, de butlers slaapkamer, de bezemkamer, de wapenkamer en de *odd room*. De laatste drie vertrekken deelde de butler met de livreeknecht. De butler had de leiding binnen deze drie vertrekken (blauw/grijs op figuur 1) maar de livreeknecht voerde het werk uit dat in deze kamers verzet moest worden. De livreeknecht had op de begane grond zijn eigen kamer (blauw op figuur 1). Deze kamer bevond zich tussen de bezemkamer en de *odd room*. Links onder op de plattegrond bevonden zich nog twee andere departementen. Beide departementen lagen om de keukenhof. Het departement rechts van de keukenhof is het domein van huishoudster (geel). Aan de housekeepers corridor lagen de volgende vertrekken: de kamer van de huishoudster, de opslagplaats, de *still room* en de vrouwenwerkkamer. De rest van de ruimtes om de keukenhof maakten deel uit van het keukencomplex. Deze ruimtes waren: de *kitchen lobby* en serveerruimte, de provisiekamer, de pasteikeuken, de bijkeuken, de brandstofkast, de spoelkeuken, de keuken, de kast van de kok, de schuur, de machinekamer en de vuilnisbak. Het lijkt misschien vreemd dat de keuken zo ver van de eetkamer lag, maar daar was zorgvuldig over nagedacht. De keuken zorgde namelijk voor nare luchtjes en geluidsoverlast, en die overlast mocht niet te merken zijn in het woonhuis. Hoewel de keuken ver van de eetkamer lag, kon het eten er makkelijk komen via de servieskamer, een klein stukje door de gang van de huishoudster en dan door de gang van de mannen naar de serveerkamer.

De eerste verdieping is ook opgedeeld in een woonhuis en personeelsvleugel. De vertrekken in het woonhuis (rood op figuur 2) waren allemaal privé kamers van de familie. In de personeelsvleugel was er weer een duidelijke verdeling. Direct tegenover het laatste deel van woonhuis lag de kamer van de schooljuffrouw met daarnaast het klaslokaal waar de kinderen van de familie les kregen van de schooljuffrouw. Schuin tegenover de vertrekken van de schooljuffrouw lag het domein van het kindermisje. De kamers die tot haar domein behoorden (roze op figuur 2) lagen aan de gang van het kindermisje. Dit waren haar eigen kamer, een spoelkeukentje, een badkamer, de kinderkamer voor 's nachts en de kinderkamer voor overdag. In de kinderkamer voor 's nachts sliepen de jongste kinderen van de familie. Ook was er een kinderkamer voor gasten. Het kindermisje had ook haar eigen trap. Linksonder op de plattegrond lagen de slaapvertrekken van het vrouwelijk personeel (geel op figuur 2). De meiden hadden gedeelde kamers terwijl de kok en de huishoudster hun eigen slaapkamer hadden. De kamenierster had zelfs twee kamers. Het vrouwelijke personeel had ook een eigen trap. Tegenover de achtertrap lagen (grijs op figuur 2) de werkkamer voor de huismeiden en de linnen kamer (groen op figuur 2). De plek voor deze kamers was strategisch gekozen omdat dan de schone lakens en ander wasgoed direct van de achtertrap naar de werkkamer gebracht kon worden gebracht. Vanaf daar konden de huismeiden snel het beddengoed en de was verspreiden over de kamers van het woonhuis. De werk- en linnen kamer lagen namelijk direct tegen het woonhuis.

Op de tweede verdieping was er maar een klein stuk voor het gebruik van het personeel. Dit waren alle vertrekken achter de achtertrap. Hier lagen kamers voor de bedienden van gasten (roze op figuur 3), een kamer voor bagage en een klein vertrek voor de huismeiden (blauw op figuur 3, tegenover de achtertrap). In de personeelsvleugel waren nog drie extra slaapkamers. De rest van de verdieping behoorde tot het woonhuis (rood op figuur 3) en bestond uit extra vertrekken voor gasten van de familie. De ene kant de tweede verdieping

waren kamers voor jonge dames en aan de andere kant van het huis lagen de kamer voor ongetrouwde mannen.

Prestwold Hall

In 1837 erfde William Packe *Prestwold Hall* in Leicestershire, Engeland (afbeelding 4). Het was toen een doorsnee achttiende-eeuws landhuis. In 1842 gaf Packe de opdracht aan William Burn (1789-1870) om het huis te verbouwen. Burn was een bekende Schotse architect die in zijn leven meer dan zeshonderd landhuizen heeft gebouwd en verbouwd. De plattegrond op figuur 4 stamt uit de tijd van net na de verbouwing⁸.

De begane grond van *Prestwold Hall* bestond net als *Bear Wood* uit twee delen. Het voorste blok van het huis (rood op figuur 4) bestond voornamelijk uit (semi-)publieke ruimtes waar de familie gasten kon ontvangen. Alleen links naast de entreehal waren twee privé kamers voor de heer des huizes. Achter het deel van het huis dat gebruikt werd door de familie, lag een personeelsvleugel. Deze vleugel was verdeeld in verschillende departementen. Direct achter het woonhuis lagen de vertrekken van die butler (geel op figuur 4). De kamers die daartoe behoorden waren de servieskamer, de bijkeuken van de butler, de spoelkeuken en de bezemkamer. Tegenover het domein van de butler lagen de drie vertrekken die vielen onder de supervisie van de huishoudster. Dit waren de kamer van de huishoudster, de porseleinkamer en de opslagkamer (paars op figuur 4). Naast de vertrekken van de butler lag de personeelshal waar het hele personeel mocht komen. Daarachter lag het domein van de kok: de keuken, de pasteikeuken en de provisiekamer. Verderop in het huis was nog de wasserij, (blauw op figuur 4) die onder het beheer van de hoofd huismeid viel, en de melkerij (roze op figuur 4) die onder de supervisie van de kok of de huishoudster viel.

Buchanan House

Buchanan House in Stirlingshire is gebouwd rond 1851-53 door William Burn (afbeelding 5). Hij is ook de architect van het al eerder besproken *Prestwold Hall*.

Buchanan House is gebouwd volgens hetzelfde principe als *Bearwood* en *Prestwold Hall*. Ook hier was het huis verdeeld in twee delen; het woonhuis en de personeelsvleugel. Direct grenzend aan het woonhuis bevonden zich de vertrekken van de butler (blauw op figuur 5); de *plate safe*, de kamer van de onderbutler, de bijkeuken van de butler, de kamer van de butler, de bagagekamer, de bezemkamer, de schoenkamer en de messenkamer. De huishouder (grijs op figuur 5) en de kamenierster (donkerblauw op figuur 5) hadden ieder een eigen kamer op de begane grond. Het domein van de huishoudster (groen op figuur 5), gelegen direct achter de achtertrap bestond uit de huishoudster, de opslagkamer en de *still room*. Helemaal achterin de personeelsvleugel, aan de linkerkant van het grote hof, lag het keukencomplex (paars op figuur 5). De keuken, de pasteikeuken, de bijkeuken, de spoelkeuken, de bakkerij behoorden tot het keukencomplex. Rechts van het grote hof bevonden zich de stallen, de koesten en opslagplaatsen (geel op figuur 5).

4. Het begrip bediende

Om te begrijpen wat het begrip bediende tegenwoordig betekent moeten we terug gaan naar het ontstaan van de bediende in de Middeleeuwen. In de middeleeuwen had de term bediende een heel andere betekenis dan vandaag de dag. Bedienden waren in de middeleeuwen meestal hooggeboren jonge mannen die tijdelijk bedienende taken

---

⁸ Giouard 1971 (zie noot 7), p. 71.

uitvoerden bij adellijke kasteelheren van naam om op die manier hun educatie te verbreden en om te leren hoe je je diende te gedragen in adellijke kringen. Ook bood de dienst bij adellijke kasteelheren de kans op een goede carrière in het leger, de politiek of aan het hof. Pas aan het begin van de zeventiende eeuw begon de invulling van het begrip bediende een andere betekenis te krijgen. Hooggeboren jonge mannen konden betere educatie krijgen op onder andere Grammar Schools. Bedienden waren nu voornamelijk jonge mannen uit de middenklasse in plaats van hooggeboren jongemannen. Deze jongens uit de middenklasse deden, in tegenstelling tot de hooggeboren jonge mannen, die eigenlijk alleen symbolische taken hadden, diverse huishoudelijke taken. Tegen de achttiende eeuw waren de hooggeboren bedienden definitief verleden tijd. Zelfs de *upper servants* kwamen nu uit de middenklasse of zelfs de onderklasse. Door de industrialisatie gingen meer mannen in fabrieken werken. Als gevolg daarvan gingen steeds meer vrouwen als bediende werken. Op een bepaald moment in het midden van de negentiende eeuw waren vrouwelijke bediendes de grootste beroep groep van het Verenigd Koninkrijk.⁹

5. Het huishouden en de bedienden in de negentiende eeuw

In de negentiende eeuw had elke familie die ook maar enige sociale pretenties huishoudelijk personeel. Als je geen huishoudelijk personeel in dienst had dan deed je er niet toe.¹⁰

De rijkste families in de grootste landhuizen hadden soms meer dan vijftig man in dienst.¹¹ De Hertog van Portland had in zijn huis *Welbeck Abbey* driehonderdtwintig man in dienst. Een bediende op *Welbeck Abbey* merkte op dat er zoveel mensen werkte op het landgoed dat hij soms personeelsleden tegenkwam die hij nog nooit ontmoet had.¹²

In de negentiende eeuw steeg het aantal bedienden in huishoudelijke dienst enorm. Vooral jonge vrouwen uit lagere klassen werden massaal bediende. Op een bepaald moment was de huishoudelijke service de grootste beroepsgroep van Engeland. De negentiende eeuw was de eeuw waar de huishoudelijke service hoogtij vierde.¹³ In 1881 was één op de negen vrouwen van vijf jaar of ouder werkzaam als bediende.¹⁴ Het aantal mannen in huishoudelijke dienst was aanzienlijk kleiner dan het aantal vrouwen. In 1880 was één op de tweeëntwintig bedienden man. Deze bedienden waren voor het grootste deel buitenshuis actief. De mannelijke staf die buitenshuis actief was zal binnen deze scriptie niet uitvoerig worden besproken.

In de Victoriaanse landhuizen was het huishouden zeer gestructureerd. Om deze structuur te verkrijgen was het huishouden verdeeld in verschillende departementen.¹⁵ Elk departement had een hoofdbediende die er voor zorgde dat alles binnen het departement

---

⁹ Pamela Horn, *The Rise and Fall of the Victorian Servant*, Dublin and New York 1975, pp. 1-2.

¹⁰ Horn 1975 (zie noot 9), p.17.

¹¹ Giouard 1971 (zie noot 7), p. 19.

¹² Horn 1975 (zie noot 9) p. 21.

¹³ Horn 1975 (zie noot 9), p.13.

¹⁴ Horn 1975 (zie noot 9), p.49.

¹⁵ Giouard 1971 (zie noot 7), p. 19.

soepel verliep. Boven al deze departementen bij elkaar stonden twee *upper servants*. De eerste *upper servant* was een man, meestal de huishouder of de butler. De tweede *upper servant* was een vrouw, de huishoudster. Voor de meeste bedienden was het niet toegestaan om het woonhuis te betreden als de familie en gasten van de familie niet in hun slaapkamers waren. De bedienden verbleven het grootste deel van de dag in de vertrekken van het departement waartoe zij behoorde. Alleen de *upper servants*, persoonlijke bedienden en de bedienden van de zit- en eetkamers wisten hoe de familie er uit zag.¹⁶ Bijna alle landhuizen waren uitgerust met een personeelskamer. In deze hal bracht het personeel hun schaarse vrije tijd door en werd meestal ook gegeten.¹⁷ Onbelangrijke gasten, bijvoorbeeld boodschappers van andere huizen, aten ook wel eens een hapje mee in de personeelshal.¹⁸ De personeelshal was meestal de enige plek in het huis waar al het personeel mocht komen. In de meeste huizen sliepen het lagere personeel (*lower servants*) op kleine gedeelde kamers. Het hogere personeel (de *upper servants*) hadden meestal een eigen kamer. Dit is te zien op de plattegrond van de begane grond en de eerste verdieping van *Bear Wood* (figuur 1,2 en 3). De gebrekkige privacy zorgde soms voor frustratie binnen het personeel.¹⁹ Mrs. J.E. Panton geeft als advies dat bedienden ieder een eigen bed dienen te hebben, maar dat de inrichting van hun verblijven zo sober mogelijk dient te zijn. In sommige huizen, die niet waren uitgerust met een personeelsvleugel, sliep het personeel meestal in een kast voor de bedienden naast de achtertrap. Er waren meestal geen badvoorzieningen voor het personeel. Zij dienden zich te wassen in een teil.²⁰

De mannelijke staf van een huishouden kon onder andere bestaan uit: een huishouder, een butler, een onderbutler, een kamerknecht, een kamenier, een livreeknecht, een kamerknecht, een manusje-van-alles, een koetsier, een tuinman en een nachtwaker.²¹ De vrouwelijke staf kon bestaan uit: een huishoudster, een kok, een kindermisje, een schooljuffrouw, een kamenierster, een huismeid, een keukenmeid, een spoelkeukenmeid en een wasmeid. Welk personeel er daadwerkelijk in dienst was per huishouden verschillend.

In de landhuizen waren de rangen van het personeel zeer belangrijk. Het grootste verschil bestond tussen de *senior staff* (de *upper ten*) en de *junior staff* (de *lower five*) (zie schema 1).

Het verschil in rangen was het meest zichtbaar tijdens het eten. De *upper ten* at meestal in de kamer van de huishoudster of de huishouder. Ze werden dan bediend door een livreeknecht uit de *lower five*. De rest van het personeel, de *lower five*, at in de personeelshal. In sommige huishoudens, waar de hiërarchie binnen het personeel minder strikt was, at al het personeel samen in de personeelshal, maar dit was meer uitzondering dan regel.²² Binnen het personeel was er een strikte hiërarchie. Binnen deze hiërarchie waren de mannen en de vrouwen gescheiden. Bij de vrouwen was de hiërarchie als volgt:

---

¹⁶ Horn 1975 (zie noot 9), pp. 21-22.

¹⁷ Horn 1975 (zie noot 9), p.97.

¹⁸ Horn 1975 (zie noot 9), p.96.

¹⁹ Horn 1975 (zie noot 9), p.98.

²⁰ Horn 1975 (zie noot 9), p.116.

²¹ Horn 1975 (zie noot 9), p.77.

²² Horn 1975 (zie noot 9), pp. 92-93.

de hoogste in rang was de huishoudster, vlak na haar kwam de kamenierster, gevolgd door het kindermeisje, daarna kwamen de huismeiden, de keukenmeiden, de spoelkeukenmeiden en de wasmeiden. Deze hiërarchie werd strikt aangehouden. Indien je als bediende promotie kreeg kon je slechts een rang per keer omhoog. Het hogere personeel groette bijvoorbeeld ook de rest van het personeel in deze volgorde.²³

De butler

Elke zichzelf respecterende familie had een butler in dienst. De butler had een aparte status binnen het personeel. Hij was het grootse deel van de dag in het woonhuis. Hij en de kamenier waren in tegenstelling tot de rest van het personeel gekleed in pak.²⁴ De butler had zijn eigen kamer in het huis.²⁵ De *butler* stond boven de rest van het personeel. De rest van het personeel had ontzag voor de *butler*. Het was dan ook verboden om de *butler* te storen tijdens het eten en laat in de avond of vroeg in de ochtend.²⁶

De huishoudster en haar kamers

De *housekeeper* representeerde de vrouw des huizes voor het personeel. Ze was verantwoordelijk voor het hele huishouden. Ze moest er op toe zien dat alles binnen de departementen goed verliep. Haar eigen departement bestond meestal uit de zitkamer van de huishoudster, de *still-room*, de opslagkamer van de huishoudster, de linnenkast en de kast van de huismeiden.²⁷ Haar taak was om er voor zorgen dat het vrouwelijke personeel zich prettig voelde binnen het huishouden. Als er iets fout liep in het huis dan was de huishoudster degene die zich moest verantwoorden tegenover de vrouw des huizes. Ze was ook verantwoordelijk voor het aannemen van al het vrouwelijke personeel behalve voor de kamenierster, de schooljuffrouw en het kindermeisje.²⁸ De huishoudster had de sleutels van alle vertrekken in het huis. Die grote bos sleutels was een statussymbool, maar het geklingel van de bos sleutels fungeerde ook als een waarschuwing voor het personeel zodat ze op hun hoede waren als de huishoudster er aan kwam.²⁹ Naast de verantwoordelijkheid voor het personeel moest de huishoudster er ook voor zorgen dat alle voorraden in het huis aangevuld bleven. Een andere taak van de huishoudster was om de gasten van de familie de juiste vertrekken toe te wijzen en ervoor te zorgen dat deze vertrekken op tijd in orde waren.³⁰ Gedurende de dag maakte de huishoudster een ronde door het huis. Ze begon in haar eigen kamer, ging dan naar de *stillroom*, gevolgd door de slaapkamers, de personeelshal en dan naar de salon. Tijdens deze rondes werden de kamers op voorraad gecontroleerd en het personeel werd geïnspecteerd en geïnstrueerd. 's Ochtends schonk ze in de personeelshal thee voor het personeel bij het ontbijt. Om één uur sneed ze het vlees bij het middagmaal voor het personeel en om vier uur schonk ze weer thee in de personeelshal. De huishoudsters waren de drijvende kracht achter het personeel. Ze zorgden voor contact tussen het personeel en de familie. De

---

²³ Horn 1975 (zie noot 9), p.49.

²⁴ Pamela Horn, *The Rise and Fall of the Victorian Servant*, Dublin and New York 1975, p.77.

²⁵ Giouard 1971 (zie noot 7), p. 21.

²⁶ Horn 1975 (zie noot 9), p.77.

²⁷ Christina Hardyment, *Behind the Scenes. Domestic Arrangements in Historic Houses*, London 1997 (1992), pp.50-62.

²⁸ Horn 1975 (zie noot 9), p.55.

²⁹ Hardyment, 1997 (1992) (zie noot 27), p.49.

³⁰ Horn 1975 (zie noot 9), p.55.

huishoudster bleef vaak heel lang bij dezelfde familie en ze werd soms zelfs beschouwd als een lid van de familie.³¹

De huishouder

De huishouder was de mannelijke equivalent van de huishoudster. Hoewel hij net zo hoog in rang stond had hij minder werk. Zijn voornaamste taak was er voor te zorgen dat alles soepel verliep. Ook was hij in de meeste huishoudens verantwoordelijk voor de administratie van het huishouden. Als een huishouden een huishouder had dan aten de *upper servants* in de kamer van huishouder in plaats van in die van de huishoudster.³²

De kamenierster

Binnen het personeel had de kamenierster een bijzondere positie. Hoewel ze geen *upper servant* was had ze deze uitzonderlijke positie binnen het huishouden omdat ze persoonlijk contact had met de vrouw des huizes. Vanwege dat contact werd zij door de rest van het personeel argwanend behandeld.³³ Op *Buchanan House* (figuur 5) had de kamenierster op de begane grond haar eigen kamer, direct gelegen aan de het woonhuis en naast de achtertrap. Ze hoefde dus om bij de vrouw des huizes te komen niet langs al het andere personeel. Op *Bear Wood* had de kamenierster zelfs twee kamers tot haar beschikking op de eerste verdieping (figuur 3).

De kamenier

De kamenier was de mannelijke equivalent van de kamenierster. De kamenier gold binnen de adel als statussymbool. Het was zijn taak om het de heer des huizes zo comfortabel mogelijk te maken. Zo zorgde hij ervoor dat de kleding van de heer des huizes er netjes uitzag en legde zijn kleding klaar voor de volgende dag. Meestal vertrouwde de heer des huizes zijn kamenier volledig en liet hem ook privé-zaken regelen. De kamenier had doorgaans geen eigen kamer in het huis.

Het kindermisje

Binnen het personeel had het kindermisje een aparte positie. Het andere personeel keek tegen haar op omdat alleen zij verantwoordelijk was voor het opvoeden van de kinderen van de familie. Aan de andere kant waren er ook vaak kleine ruzies tussen het kindermisje en het personeel. Het kindermisje had regelmatig commentaar op de manier waarop er schoongemaakt werd. Ook was er vaak ruzie tussen het kindermisje en de kok. Soms wees het kindermisje de maaltijden van de kok af of wilde ze speciale gerechten voor de kinderen. Het kindermisje had een heel ander leven dan de rest van het personeel. Op de plattegrond van de eerste verdieping van *Bear Wood* (figuur 2) is te zien dat de het kindermisje haar eigen suite had. Ze had een eigen slaapkamer, een badkamer, een spoelkeukentje en een toilet. In vergelijking tot de rest van het personeel had de *nurse* een relatief luxe verblijfplaats in het huis. Naast haar suite waren de dag- en nachtkinderkamer, waar de jongste kinderen van de familie sliepen. Ze was dag en nacht bij de kinderen van de familie. Omdat ze altijd bij de kinderen was had ze amper contact met het andere personeel. In sommige gevallen misbruikte de het kindermisje haar macht en maakte het leven van het andere personeel expres miserabel.³⁴ Soms hield het

---

³¹ Horn 1975 (zie noot 9), p.56.

³² Horn 1975 (zie noot 9), p.77.

³³ Horn 1975 (zie noot 9), p.49.

³⁴ Horn 1975 (zie noot 9), p.66.

kindermeisje haar hele leven contact met de kinderen die ze opvoedde en beschouwden de kinderen haar als net zo belangrijk, zo niet belangrijker dan hun eigen moeder.³⁵

De kok, de keuken en de keukenmeiden

De kok werd altijd geassisteerd door keukenmeiden en spoelkeukenmeiden. Deze meiden zorgden er onder andere voor dat 's morgens vroeg de haard werd aangestoken en dat de keuken werd schoongemaakt. De hoogste keukenmeid kookte het eten voor de personeelshal terwijl de kok het eten voor de familie kookte. In de keukens werd het heel erg heet omdat er slecht geventileerd werd.³⁶ Deze situatie was niet bevorderlijk voor de gezondheid van het keukenpersoneel.

Alleen de allerrijksten konden zich een mannelijke kok of *chef* veroorloven. Deze *chef* werd meestal uit Frankrijk gehaald. Binnen de Engelse adel kon een Franse *chef* zelfs status verhogend werken voor de familie die hem in dienst had.³⁷ De keuken bestond uit verschillende vertrekken. De vertrekken die vaak deel uitmaakten van het keukenverblijf waren: de *kitchen lobby*, de serveerkamer, de keuken, de opslagkast van de kok, de provisiekamer, de bijkeuken, de pasteikeuken, de oven en de spoelkeuken.

De kamerknecht

Alleen de allergrootste huizen hadden een kamerknecht in dienst. De taak van de kamerknecht was het ontvangen en aankondigen van gasten en deze gasten begeleiden naar de kamer waar ze verwacht werden of de nacht zouden doorbrengen. De rest van de dag maakte hij een ronde door alle kamers, waar hij de meubels afstofte en zorgde dat alles netjes stond. Bij het middagmaal en het avondmaal hielp hij met serveren.³⁸

De livreiknecht

De livreiknecht kreeg zijn opdrachten meestal van de butler. Zijn taken liepen erg uiteen. Zo kon hij de vrouw des huizes vergezellen in haar koets, helpen in de bediening of beantwoordde hij de bel. Hij deed ook zwaardere werk zoals het dragen van kolen voor de kachel of schoonmaak klussen. Het zwaardere werk deed hij vroeg in de ochtend, waarna hij zich omkleedde in zijn nette pak. De livreiknecht had doorgaans geen eigen kamer in de personeelsknecht.³⁹ In *Bear Wood* (figuur 1) had de livreiknecht wel zijn eigen kamer. Namelijk op de begane grond bij de vertrekken waar hij zijn werk meestal deed.

De wasmeid en de wasserij

De wasmeid was verantwoordelijk voor de gehele wasserij. De wasserij bestond uit een washuis, een strijkkamer, een droogkamer, een vouwkamer, en soms een verwarmde droogkast.⁴⁰ In de grote landhuizen was er altijd enorm veel wasgoed. Soms werd er in een week al zo'n duizend linnen servetten gewassen. Alle was werd van elkaar

---

³⁵ Horn 1975 (zie noot 9), p.67.

³⁶ Horn 1975 (zie noot 9), p.60.

³⁷ Horn 1975 (zie noot 9), p.84.

³⁸ Horn 1975 (zie noot 9), p.77.

³⁹ Horn 1975 (zie noot 9), pp.80-81.

⁴⁰ Giouard 1971 (zie noot 7), p. 19.

gescheiden en op verschillende tijden in de week gewassen, gedroogd en gestreken.⁴¹ Op de plattegrond van *Prestwold Hall* (figuur 4) zie je een voorbeeld van een wasserij in een Victoriaans landhuis.

Conclusie

Uit mijn onderzoek is gebleken dat de Victoriaanse landhuizen heel zorgvuldig in elkaar zitten. Niets is aan het toeval overgelaten en het hele huis is volledig opgedeeld in verschillende departementen. De behoefte aan privacy is erg groot en de mannen en vrouwen worden bijna compleet gescheiden. Bedienden worden geacht het huishouden te runnen maar dienen absoluut niet gezien te worden. De grootste scheiding in het landhuis is die tussen het woonhuis, waar de familie leeft en de personeelsvleugel, waar de bedienden hun vertrekken hebben. De bedienden leven dus een geheel ander leven dan het familie in het woonhuis. Ook de personeelsvleugel is verdeeld in departementen. De verschillende departementen zijn meestal: de keuken, de wasserij, de butlers vertrekken, de vertrekken van de huishoudster, de kinderkamers en de persoonlijke vertrekken van de bedienden. Aan elk departement staat een hoofd bediende die de leiding heeft over een bepaald deel van het huis. Die hoofdbediende heeft dan weer de leiding over de andere bedienden die in dat departement werken. Zelfs in de slaappleatsen heerst een strikte hiërarchie. De *upper servants*, zoals de huishoudster, het kindermeisje, de schooljuffrouw, de kamenierster, de huishouder en de butler hebben vaak een eigen kamer. Terwijl de lagere bedienden vaak een kamer deelden, verder was er een strikte scheiding tussen mannen en vrouwen. De mannelijke en vrouwelijke bedienden aten apart en sliepen ook apart. Vaak was er naar de slaapvertrekken een aparte trap voor de vrouwen om zo interactie met de mannen van het huishouden te vermijden. De enige plek in het hele huis waar iedereen mocht komen was de personeelshal.

Aan de hand van deze conclusie kan de hoofdvraag van dit onderzoek; Hoe was de behuizing en het sociale leven van het bedienend personeel in een Victoriaans landhuis en wat was het verschil met de situatie in de achttiende eeuw, beantwoordt worden. De behuizing van het personeel in een Victoriaans landhuis was onderworpen aan een systeem departementen waarbij privacy en hiërarchie aan ten grondslag lagen. Door deze verdeling in het huis was het contact tussen het personeel meestal alleen tussen directe collega's en via orders die men kreeg van meerderen. Contact met de familie en medebedienden van het andere geslacht was uit den boze. Het leven als bediende in de *upper ten* was redelijk comfortabel maar als bediende uit *lower five* zal het leven niet altijd even prettig zijn geweest. In vergelijking met de achttiende was het leven als bediende in de negentiende eeuw een stuk prettiger. De personeelsvertrekken lagen boven de grond in plaats van in het souterrain en de bediendes sliepen niet langer in kasten naast de achtertrap maar hadden eigen slaapkamers in de personeelsvleugel. Het leven van de familie en bediendes in de negentiende eeuw bleef net als in de achttiende eeuw strikt gescheiden maar het personeel had meer bewegingsvrijheid en betere leefomstandigheden dan in de eeuw daarvoor wegens de ontwikkeling van de personeelsvleugel.

---

⁴¹ Horn 1975 (zie noot 9), p.69.

Bibliografie

Literatuur

- Girouard, Mark, *Life in the English Country House*, New Haven 1978.
- Giouard, Mark, *The Victorian Country House*, Oxford 1971.
- Hardyment Christina, *Behind the scenes: domestic arrangements in historic houses*, Londen, 1997 (1992)
- Horn, Pamela, *The rise and fall of the Victorian servant*, Dublin en New York 1975.

Bronnen

- Pratt, Roger, bewerkt door Gunther, R.T, *The Architecture of Sir Robert Pratt*, Oxford 1928.

Lijst van afbeeldingen, figuren en schema's

- Afbeelding 1: Exterieur Coleshill House, foto via Google images, www.coleshillhouse.com.
- Afbeelding 2: Exterieur Luscombe Castle, foto via Google images, www.outdoor.webshots.com.
- Afbeelding 3: Exterieur Bear Wood, foto via Google Streetview.
- Afbeelding 4: Exterieur Prestwold Hall, foto via Google Images, www.u21health.org.
- Afbeelding 5: Buchanan House, foto via Google Images, www.electricscotland.com.

figuur 1: Begane grond Bear Wood, uit: Mark Giouard, *The Victorian Country House*, Oxford 1971, p.123.

figuur 2: Eerste verdieping Bear Wood, uit Mark Giouard, *The Victorian Country House*, Oxford 1971, p.123.

figuur 3: Tweede verdieping Bear Wood, uit Mark Giouard, *The Victorian Country House*, Oxford 1971, p.123.

figuur 4: Begane grond Prestwold Hall, uit Mark Giouard, *The Victorian Country House*, Oxford 1971, p.72.

figuur 5: Begane grond Buchanan House, uit Mark Giouard, *The Victorian Country House*, Oxford 1971, p.23.

Schema 1: Organogram van een huishouden in de Victoriaanse tijd.

Afbeelding 1
Coleshill House, Berkshire
Architect: Roger Pratt
ca. 1650

Afbeelding 2
Luscombe Castle, Devon
Gebouwd door John Nash
1800

Afbeelding 3
Bear Wood
Architect: Robert Kerr
1865-74

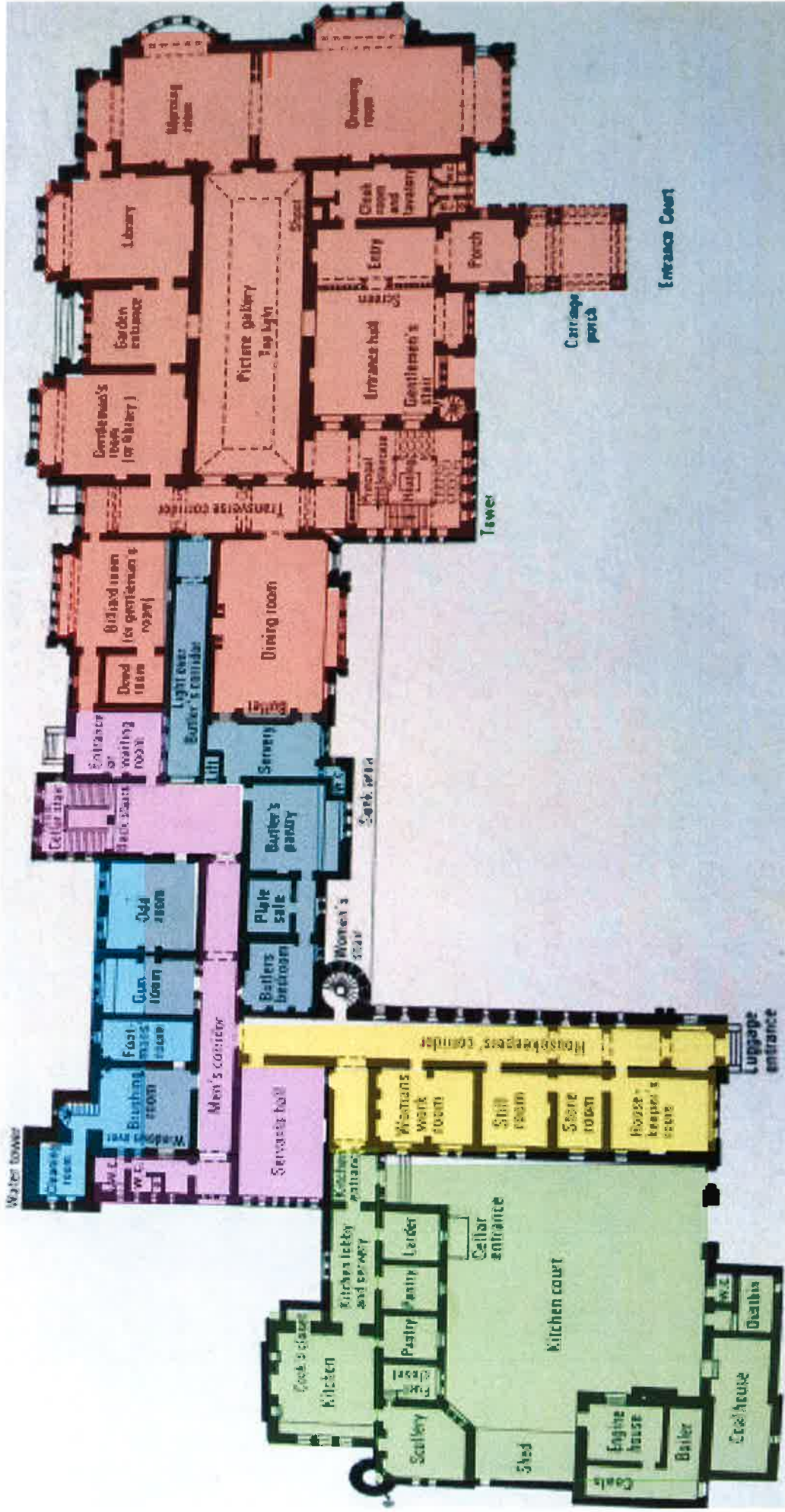

Afbeelding 4
Prestwold Hall, Leicestershire
Verbouwd door de architect William Burn
1842-44

Afbeelding 5
Buchanan House
Architect: William Burn
1851-53

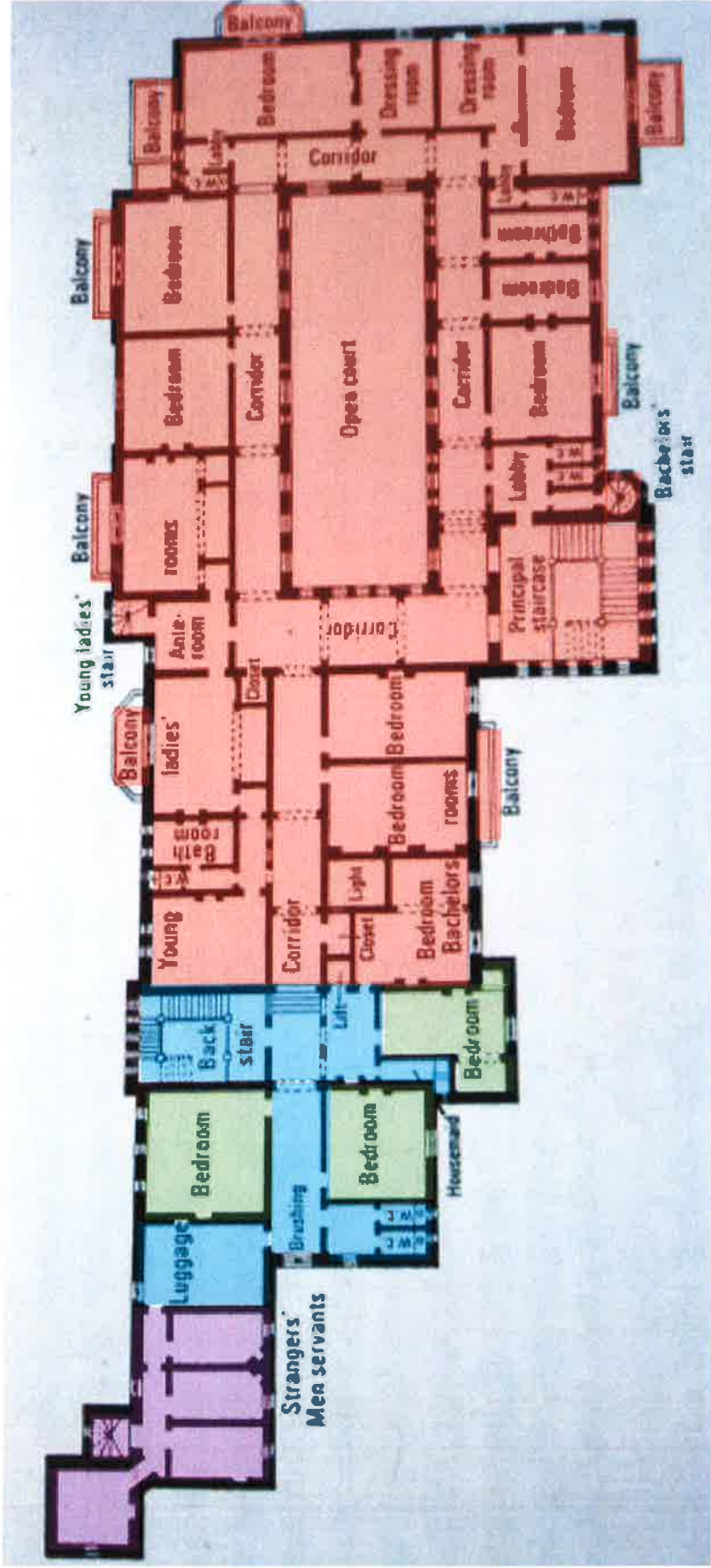
Bear Wood, 1865-74
 Architect: Robert Kerr
 Begane grond

Figuur 1.

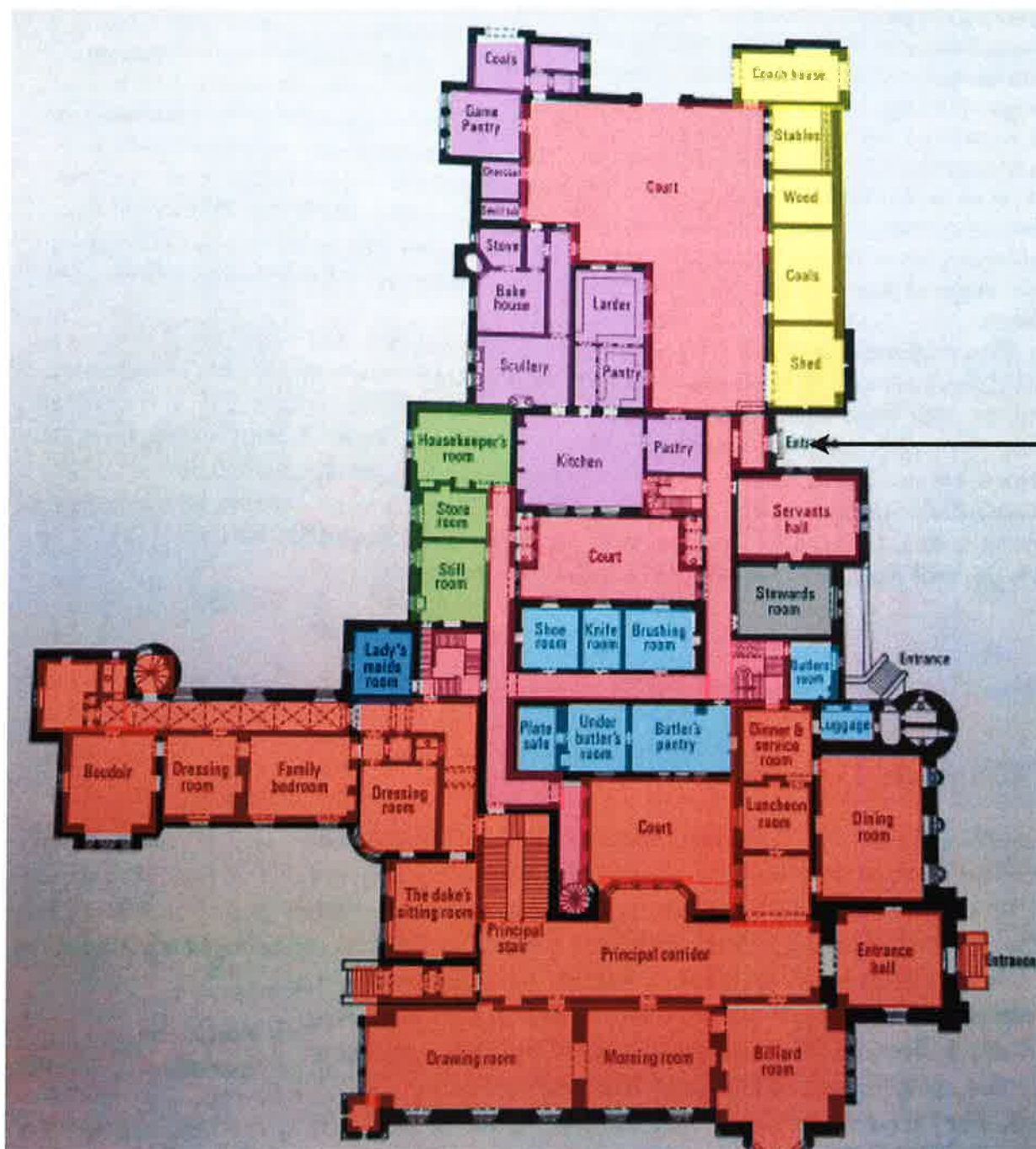

Bear Wood, 1865-74
 Architect: Robert Kerr
 Tweede verdieping

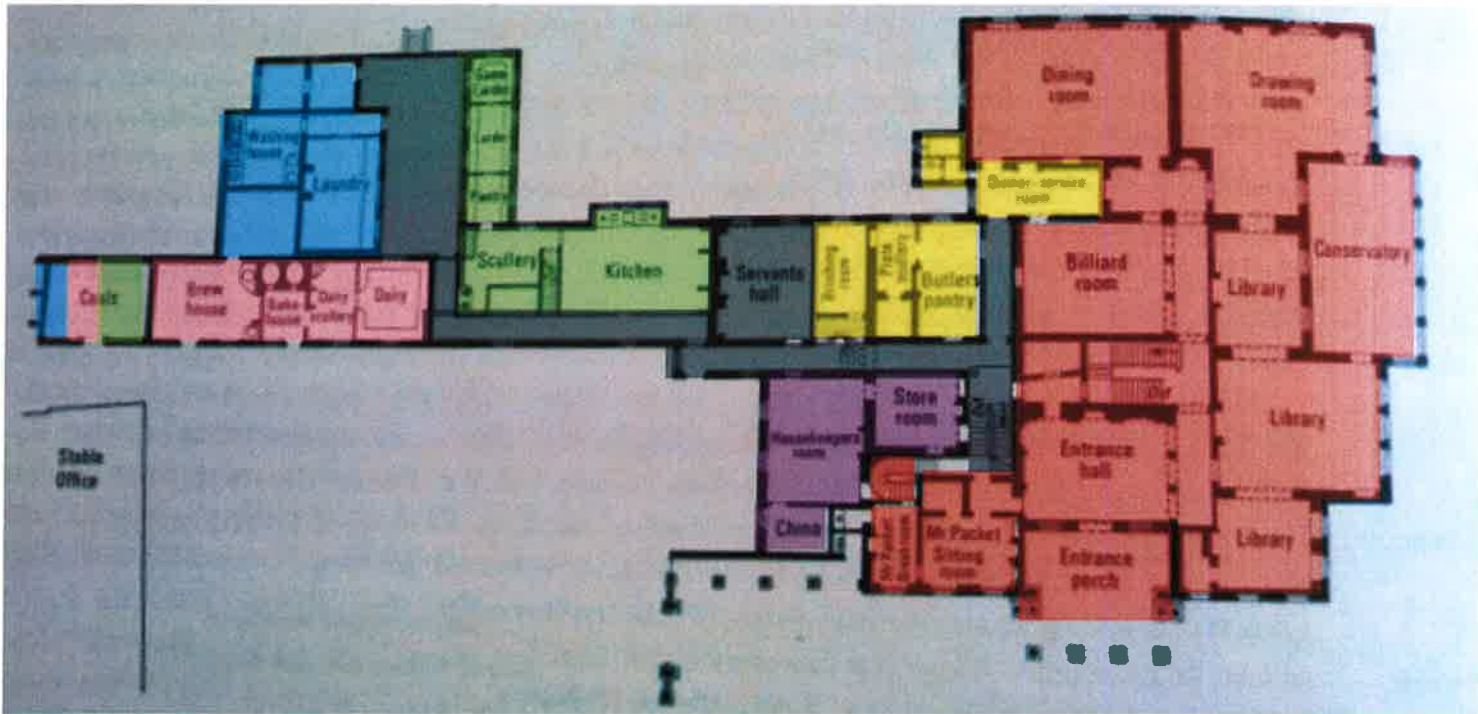
Figuur 3

- Woonhuis
- Overige slaapkamers
- Overige personeelsvertrekken
- Vertrekken voor bedienden van gasten

Figur 5. Buchanan House, Stirlingshire (William Burn, 1851-3). Begane grond

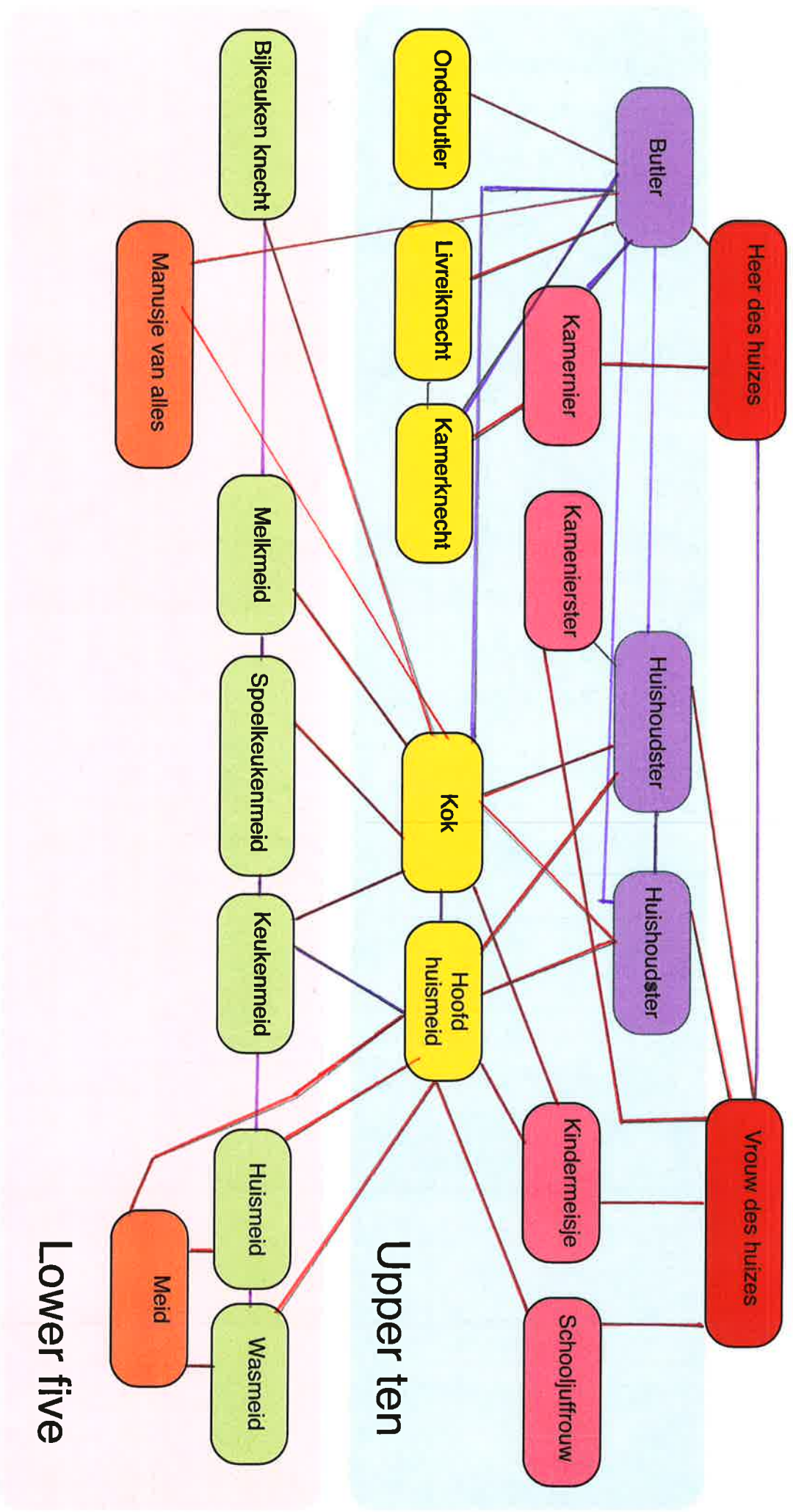
- Woonhuis
- Butler
- Kamenierster
- Kamer van de huishouder
- Huishoudster
- Gemeenschappelijke ruimtes
- stallen, koetsen, opslagruimtes

Figuur 4. Prestwold Hall, situatie 1842, verbouwd door William Burn
Begane grond

- Woonhuis
- Butler
- Keuken
- Wasserij
- Huishoudster
- Gemeenschappelijke ruimtes
- Melkerij

Schema 1
Organogram huishouden in Victoriaans landhuis